

מחולות

רענן לנקרי

יוצר האדם ובורא הכל לכבודו, הפליא הפלא ופלא לטובת בחיריו, ליתן להם מבחר הלשוניות לדבר צחות, שמורות בכל וערוכות, אשר על כן בא אלינו הצייווי מאתו יתברך ויתעלה ללמדו לבנינו, כדי שיהיה שגור בפיחם ... מה טובו ומה יופיו של לשוננו הקדוש! שמלבד שעל ידו ניתנה התורה, בו דברו נביאי ה', ולו משפט הקדימה. זאת ועוד כי זה כוחו ורמה מעלתו כי יש באותיות לשון הקודש רוחניות פנימית וחיות העולם, ומתייחסות בצורתן הגשמית לפנימיות נשמתן. ובכן נהללה האלוהים בשיר, ונגדלנו בתודה, מה טוב חלקנו, ומה נעים גורלנו, אשר לו עשה כן לעם קרובו, ושם בפינו לשון הזהב, שמושב יקרו בשמים ממעל לעזור ולהועיל לנו, באופן כי בהיותנו מלובשים בחומר הקרוץ, הבל פינו יעשה פירות, ונעתר לאל, וישמיענו בחסדו

הגדול. (זכר לדוד, ח"ב, פ"א)

דברים אלו כתב ברגש רב ר' דוד זכות מהעיר מודינה שבאיטליה, במחצית הראשונה של המאה התשע עשרה.

הביטוי 'לשון הקודש' מכיל, אפוא, שני עניינים: לשון זו היא הלשון שבה דברו קדושינו, ובה נאמרו דברי ה' הקדושים בכל דורותינו. קיימת גם משמעות עמוקה יותר. הלשון העברית הינה קניין דתי מקודש לעצמו. הלשון קדושה לא רק מפני שדברים קדושים נכתבו בה, אלא נקראת היא 'לשון הקודש' מפני שהיא עצמה מקודשת - 'כי יש באותיות לשון הקודש רוחניות פנימית וחיות העולם'.

הכרה זו בגדולתה של הלשון העברית הדריכה רבים מפרשני המקרא בפירושיהם. מהבולטים בפרשני המקרא ששמו דגש על פירוש המקראות מבחינה פילולוגית אנו מוצאים את הרב שמשון רפאל הירש שמצהיר בהקדמתו לפירוש החומש על דרכו הפרשנית: "לבאר את פסוקי המקרא מתוך עצמם. לשאוב את הביאור הזה מתוך הביטוי המילולי לכל גווניו. לדלות את פירוש המילים מתוך אוצר לשון כתבי הקודש. לשאוב ולתאר, על-ידי מחקרי לשון אלו, ומתוך מסורות האגדה שנמסרו לנו מימי קדמוניות אומתנו יחד עם נוסח התנ"ך, אותן אמיתות, אשר עליהן מושתתת השקפת העולם והחיים היהודית, ואשר הן חוקות חיי ישראל לעולם ועד - הנה זאת משאת נפשו של המחבר".

במאמרי זה אלך אף אני בדרך דומה, ואנסה לשפוך אור על פרשת העגל מתוך עיון בנושא אחד המופיע בה - המחולות. אחקור תחילה את פשר המושג, מקורו ושורשו, ומתוך כך אציע דרך להבנת הפסוקים, דרך המתבססת, כמובן, על התהליך הפילולוגי המובא בתחילת המאמר. עולם פרשנות המקרא מבחינה פילולוגית רחב הוא מני ים, ובטרם אחל את דברי, כבר אומר כי מאמר זה הינו רק קצה יריעה רחבה, וניתן להוסיף רבות על הכתוב כאן, בבחינת 'ואיך זיל גמור'...

בפרשת "כי תשא" אנו קוראים על משה רבינו המשבר את לוחות הברית כאשר הוא קרב למחנה, ורואה את העגל ואת המחולות. ברצוני להרחיב את היריעה בהבנת המושג "מחול":

אין זו הפעם הראשונה בספר שמות בה מופיע המושג מחול. בפרק טו נאמר: ותיקח מרים הנביאה אחות אהרון את התוף בידה, ותצאן כל הנשים אחריה בתופים ובמחולות. (פסוק ב)

הסמיכות הזאת בין תופים ומחולות מופיעה בתנ"ך פעמים מספר:

1. שופטים:

ויבוא יפתח המצפה אל ביתו, והנה בתו יוצאת לקראתו בתופים ובמחולות,

ורק היא יחידה, אין לו ממנו בן או בת. (פרק יא פסוק לד)

2. ירמיהו:

עוד אבנך ונבנית בתולת ישראל, עוד תעדי תופיך, ויצאת במחול

משחקים. (פרק לא פסוק א)

3. תהלים:

יהללו שמו במחול, בתוף וכינור יזמרו לו. (פרק קמט פסוק א)

4. תהלים:

הללוהו בתוף ומחול, הללוהו במינים ועוגב. (פרק קנ פסוק ד)

מפסוקים אלו אפשר לקבוע שתי קביעות:

1. ציון המחול ברשימת פירוט של כלי נגינה מעידה כי המחול הינו שם של כלי זמר. כך גם מפרש ה"מצודות" על הפסוק בספר שמואל א: "ויהי בבואם בשוב דוד מהכות את הפלישתים, ותצאנה הנשים מכל ערי ישראל לשיר והמחולות לקראת שאול המלך בתופים בשמחה ובשלישים" (פרק יח פסוק ה) (ואף כאן מופיעים באותו פסוק, אם כי ביתר ריחוק, התופים והמחולות). מסביר ה"מצודת ציון" כי מחולות הם שם כלי שיר כמו "בתופים ובמחולות". גם הרד"ק שם מסביר כי המחולות היו בידי הנשים, כלומר כלי נגינה היו. ופרשנים שונים פירשו כן במקומות רבים בתנ"ך (גם תרגום יונתן בן עוזיאל בפרשה זו מעיד על כך. הפסוק

"וירא את העגל ומחולות" מתורגם ל"וחמא ית עגלא וחינגין בידיהון", כלומר שאותם מחולות היו בידי בני ישראל).

2. צירוף המחול וסמיכותו לתוף מעידים כי, מסתמא, המחול הינו, בעצם, סוג של תוף. אכן, הרס"ג בתרגמו את המקרא (הן בפרשתנו, והן אצל שירת מרים), מסביר שהמחולות הם הכלי הנקרא בערבית 'טבולי'. הגר"י קפאח זצ"ל מסביר מהו אותו 'טבולי': "ממין התוף גדול יותר, ומקישים עליו בידיות של עץ, שלא כתוף שמקישים עליו ביד".

מסקנות אלו גם מסבירות לנו את פשר שמו של כלי נגינה זה - מחול. אם כלי זה הוא תוף גדול, הרי שהצליל שהופק מכלי נגינה זה הופק מהחלל שהוא מכיל בקרבנו. מחול, אפוא, מלשון חלל וריק.

בלשון ימינו גם כן ישנו כלי נגינה הנקרא על שם החלל שבו, וזהו החליל. מוזר שבלשון ימינו ייחדו את השם הזה לכלי נגינה שחללו הוא קטן ומועט.

לעומת זה, בלשון המקראית אנו מוצאים את החליל במשמעות של כלי נגינה אחר - הלא הוא המחול שעליו דיברנו. אבן עזרא על הפסוק בשיר השירים "מה תחזו בשולמית כמחולת המחניים" (פרק 1 פסוק 14) קושר בין שלושת כלי הנגינה, וזהו פירושו: "כמחולת המחניים - מן תוף וחליל ומחול".

למען האמת, כדי להוכיח את הקשר, ואולי אף זהות, בין המחול והחליל אין צורך לפירושו של אבן עזרא. אפשר לפתוח את הפסוקים, ולראות זאת מפורשות:

ופגעת חבל נביאים יורדים מהבמה, ולפניהם נבל, ותוף, וחליל, וכינור -

והמה מתנבאים. (שמואל א, פרק 1 פסוק ח)

והיה כינור ונבל, תוף וחליל ויין משתייהם. (ישעיהו, פרק 1 פסוק יב)

החליל מחליף כאן את המחול בסמיכותו לתוף, ולא זאת בלבד אלא שדפוס זה של "כינור, נבל, תוף וחליל" מוכר לנו מהפסוק בתהלים פרק קמט (פסוק 1), וכן מפרק קנ (פסוק 17) כדלעיל, וגם כאן בפסוקים אלו דפוס זה נשאר, מלבד אותו חילוף של המחול בחליל.

ראיה נוספת לכך שהחליל לא היה כלי נשיפה אלא כלי הקשה ניתן למצוא במסכת ביכורים:

החליל מכה לפניהם, עד שמגיעין להר הבית. (פרק 1 פסוק ד)

יוצא אפוא, שמה שבימינו נקרא תוף, בימי המקרא והמשנה נקרא בשם חליל (ומעניין לראות מה שכתבו מקצת מן המפרשים כי החליל הוא אותו כלי נשיפה המוכר לנו מימינו. כך לדוגמא, כותב ר' שלמה פרחון ב'מחברת הערוך': "פירוש - לוקחין עץ כמו זרת ומחצה, וחותרין אותו עד שיהא חלול, ונוקבין בו נקבים נקבים לחוץ, ונופחין בו ונמצא קולו כמו קול האדם הנעים").

אין לתמוה על כך שקשרנו בין המחול ששורשו ח.ו.ל לחליל ששורשו ח.ל.ל. תופעה זו של משמעות קרובה או זהה של שורשים בגזרת נע"ו (ח.ו.ל) וגזרת נע"ע - הכפולים (ח.ל.ל.) רווחת מאוד בשפה העברית. לשם המחשה בלבד, נביא שתי דוגמאות מני רבות מאוד:

1. השורש כ.ו.ל קרוב מאוד בכוונתו לשורש כ.ל.ל - מה שדבר כלשהו מכיל (שורש כ.ו.ל), הינו מה שהוא כולל (שורש כ.ל.ל).

2. השורש מ.ו.ש זהה במשמעותו לשורש מ.ש.ש. נאמר בפסוק בתהלים:

ידיהם ולא ימישון, רגליהם ולא יהלכו. לא יהגו בגרונם. (פרק קטו פסוק ז)

ימישון (שורש מ.ו.ש) במשמעות של ימשון (שורש מ.ש.ש), כנאמר בבראשית:

כי מיששת את כל כליי, מה מצאת מכל כלי ביתך... (פרק לא פסוק ז)

מתוך ההתעסקות עם כלי הנגינה מחול וחליל הקרויים כן על-שם החלל שבהם, בחרתי לציין עוד דברים הנקראים על-שם חללם:

1. כי ימצא חלל באדמה אשר ה' אלוהיך נותן לך לרשתה, נופל בשדה, לא נודע מי

היכחו. (דברים, פרק כא פסוק א)

אותו המת מוגדר ע"י התורה כ"חלל", והסיבה ברורה - מי שאין רוח חיים ונשמת אלוקים בקרבו, הריהו ככלי ריק מתוכן - חלל.

2. ושמרתם את השבת כי קודש היא לכם. מחלליה מות יומת, כי כל העושה בה

מלאכה, ונכרתה הנפש ההיא מקרב עמיה. (שמות, פרק לא פסוק ח)

כשאדם יוצק תוכן אמיתי אל תוך השבת, אזי הוא מקדש את השבת (זכור ושמור את יום השבת לקדשו). ברם, אם אדם אינו מכניס אל תוך השבת שום ערכיות, ומשאיר אותה ריקה מקדושה, אזי הוא מחלל את השבת - מכניס לתוכה חלל וריקנות, עושה אותה חולין. זוהי משמעות המושג 'יום חולי' - יום ריק מקדושה, בשונה מהשבת [מגדולי הבלשנים והמדקדקים שקמו לעם ישראל היה ר' יונה אבן גינאת. ב"ספר השורשים" הוא מביא כי אחת ממשמעויות השורש ח.ל.ל היא הלעג והבוז. הוא טוען כי אפשר וכך מתפרש ההבדל בין הקודש לחול, שהחול הוא דבר נלעג ובוזי. למען האמת, ניתן לראות קשר בין דברי ריא"ג אלו, לבין מה שכתבנו, שמשמעות שורש ח.ל.ל הוא מלשון ריק, שהרי בוז (שורש ב.ו.ז), קרוב הוא לשורש ב.ז.ז, כאמור לעיל, והבוז הוא הלוקח את רכוש האדם ומשאירו ריק וחסר כול].

3. לא יטמא בעל בעמיו להחלו... אשה זונה וחללה לא ייקחו, ואשה גרושה

מאישה לא ייקחו, כי קדוש הוא לאלוהיו. (ויקרא, פרק כא פסוקים ד-ז)

על הכהן ישנו ציווי להיות קדוש, ואסור לו להגיע למצב של חולין וחול, היינו "להחלו"! מסביר אבן עזרא: "דגשות ה'למד' להתבלע אחר". כלומר הדגש שבאות 'למד' מציין שבשורש המילה מצויה אות 'למד' נוספת, היינו שורש ח.ל.ל. שוב אנו פוגשים את המושגים של חול וחולין במשמעות של חוסר תוכן וקדושה. על-פי זה ברור מדוע כהן או כהנת שהקדושה לא הועברה אליהם כי הם נולדו מפסולי כהונה, והם ריקים מקדושה, נקראים בשם חלל וחללה [אין זה תורף ענייננו, אך יש מקום לבדוק אם קיים קשר בין המילה חלל בעברית ל- HOLE באנגלית, וכן למילה HOLLOW שמשמעותה חלול ונקוב].

נחזור אל המחול:

ראינו שהוראתו המקורית של המחול היא כלי נגינה חלול וגדול, אשר ע"פ זיהויו של רס"ג זהו התוף שמכים בו ע"י מקלות.

כלי זה, הוא גדול ומאסיבי, היה נותן את הקצב לנגינה; לכן היה, מן הסתם, דומיננטי מאוד בהרכבים מוסיקליים וברחבת הריקודים. ישנם מן המפרשים, שבשל מרכזיותו והכרחיותו של המחול בריקוד, אף העתיקו את שמו אל הריקוד ממש, ופירשו את המושג מחול כריקוד עצמו (הבנה, שכמותה אנו חולקים עד ימינו אנו, כי מחול הינה מילה נרדפת לריקוד). כך למשל אנו מוצאים את בעל ה"מצודות" מפרש את הפסוק:

וראיתם והנה אם ייצאו בנות שילו לחול במחולות, ויצאתם מן הכרמים,

וחטפתם לכם איש אשתו מבנות שילו... (שופטים, פרק כא פסוק כא)

מפרש בעל המצודות:

"לחול במחולות" - עניין רקידת השמחה, וקרוי בלשון מחול, כי הדרך לומר

אז בחלילים (הפירוש הראשון שם)

כך גם הוא פירושו של בעל המצודות למילה מחול שבפסוק:

הפכת מספדי למחול לי, פיתחת שקי ותאזרני שמחה (תהלים, פרק ל פסוק יב)

עכשיו, כשאנו רואים שהמחול מועתק למשמעות נוספת ומשמש גם כמילה נרדפת לריקוד נוכל להבין עניינים נוספים:

אדם הנמצא באמצע ריקודים ומחולות הוא אדם שגופו אינו נמצא במקום אחד - האדם מתנועע ומתנועע. גופו אינו רגוע אלא קופצני ותזזיתי.

ריקודים ומחולות נובעים בדרך כלל מהתרוממות הלב ומשמחה, אבל ישנם גם דברים אחרים הגורמים לאדם לנוע ולהיות אחוז תזזית, כמו לדוגמא הפחד והמורא. בלשון המקרא אנו מוצאים את המילה חיל במשמעות שכזו, כנאמר בשמות: "שמעו עמים ירגזון, חיל אחז יושבי פלשת" (פרק טו פסוק יד). לא רק זאת, כי אם רעד וזיע הנובעים מכאב אף הם קרויים בשם חיל, כנאמר פעמים רבות בתנ"ך על כאבי הלידה. לדוגמא: "רעדה אחזתם שם, חיל כיולדה" (תהלים,

פרק מח פסוק ז).

אנו רואים כי השורש העברי המציין רעד וזיע, הנובעים הן מתוך פחד, והן מתוך כאב הוא זהה לזה המציין רעד והתנועעות הגוף מתוך שמחה.

אחרי שראינו את הקשר בין התזוזות השונות - שמחה, פחד וכאב - נביא עוד ארבע נקודות מעניינות:

1. ראינו שהשורש ח.י.ל מציין באחד ממובניו תזוזת הנובעת מאימה ופחד. יש פעמים שהאימה והמורא חזקים הם עד מאוד. כדי לציין פחד כבד וזעזוע התנ"ך משתמש במילה חלחלה:

על כן מלאו מותני חלחלה, צירים אחזוני כצירי יולדה. נעותי משמוע,

נבהלתי מראות. (ישעיה, פרק כא פסוק ג)

וכן :

ותבואנה נערות אסתר וסריסיה ויגידו לה, ותתחלחל המלכה מאוד... (אסתר, פרק ד פסוק ד)
מילה זו הולמת ביותר את התחושה הקשה של הבהלה. במילה זו מופיע פעמיים השורש
ח.י.ל המציין רעד וזעזוע. בכך מודגשת אותה תחושה של פחד חזק ואימה. כן גם כתב האבן
עזרא על הפסוק :

בוקה ומבוקה ומבולקה, ולב נמס ופיק ברכיים, וחלחלה בכל מתניים, ופני

כולם קיבצו פארור. (נחום, פרק ב פסוק יא)

ופירושו שם: "וחלחלה - חיל וחילה כפול" [אגב, בעניין זה של כפילות השורש לשם הדגשת
דבר מה, מעניין לראות את דברי המשנה על הפסוק: "והיה הנגע ירקרק או אדמדם בבגד או
בעור..." (ויקרא, פרק יג פסוק מט). בלשוננו, כידוע, הצבעים ירקרק או אדמדם מעידים על צבעים
חלשים לעומת הצבעים המקוריים של ירוק ואדום. ברם, בתורת כהנים על פסוק זה וכן
במשנה במסכת נגעים (פרק יא משנה ד) נאמר כי ירקרק הינו ירוק שבירוקים, ואדמדם הינו אדום
שבאדומים. כפי שראינו, כפילות השורש מעידה עלעוצמה כפולה. עוד נציין כי ההבנה
שירקרק ואדמדם הם צבעי ירוק ואדום חלשים מופיעה באבן עזרא על הפסוק הנ"ל, והוא
מצטט דעה כי הכפילות מעידה על חסרון הדבר, היינו גריעות הצבע].

2. הבנה נוספת נקבל בעקבות המשמעות של חיל כזיע מפחד וממורא. אם חיל הינו אימה, אזי
האדם המטיל את אותו הפחד והאימה, וזוהי מומחיותו - חִיל הוא. איש חִיל הוא. על פי
הבנה זה נבין את הצעתו של יתרו למשה בדבר התכונות הראויות לשופטים בישראל:
ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל, יראי אלהים, אנשי אמת, שונאי בצע.
ושמת עליהם שרי אלפים, שרי מאות, שרי חמישים ושרי עשרות. (שמות, פרק יח)

פסוק כא)

השופטים בעם ישראל צריכים להיות אנשים בעלי יכולת להטיל מורא על גורמים אשר
יכולים להפעיל לחצים על שיפוט צודק ואמיתי. לשם כך נבחרו שופטים שהם אנשי חיל -
אנשים המטילים חיל ומורא. כך גם מפרש הכלי יקר :

אנשי חיל, המה גיבורי כוח, אשר ככוחם אז כן עתה, לשבר זרועות רמות,
האומרים דינו רמה, כי כל דיין תש כוח, מסתמא הוא עובר בלא תגור

ממנו'. (שם)

ראוי לציין כי פרשני הפשט, דוגמת רש"י, פירשו את הביטוי 'אנשי חיל' במובן של אנשים
בעלי ממון. אכן, המילה חיל משמעותה גם ממון, כנאמר :

ואת כל חילם ואת כל טפם ואת נשיהם שבו ויבזו... (בראשית, פרק לד פסוק כט)

וכן :

וישבו בני ישראל את נשי מדין. ואת טפס ואת כל בהמתם ואת כל מקניהם

ואת כל חילם בזו. (במדבר, פרק לא פסוק ט)

ומתרגם אונקלוס במקומות אלו: "וית כל נכסיהון". הקשר בין החיל במובן של מורא ובין החיל במובן של ממון מתבהר לנו אחר פסוקים אלו. הרי אותם חיילים בדרך הטבע היו מתעשרים עושר גדול לאחר שהיו בזוזים ולוקחים את שלל המלחמה. אם-כן רואים אנו כי איש החיל - החיל, בזכות אומץ לבו ויכולתו לגרום מורא, היה מקבל את שלל הביזה והופך לאיש עשיר - איש חיל. שני פירושים אלו למילה "חיל" באים לידי ביטוי בצורה יפה בפסוקים בדברים ח, יז-יח. לאחר שהקב"ה מבטיח לבני ישראל ארץ עשירה במחצבים ומזון הוא מזהיר:

ואמרת בלבבך: כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה. וזכרת את ה' אלוהיך

כי הוא הנותן לך כוח לעשות חיל...

מהו אותו חיל שעלינו לזכור שמקורו בה? האם זהו העושר שזכינו לו, או שמא זוהי היכולת הצבאית בה השתמשנו כחיילים בכיבוש הארץ? - נחלקו הפרשנים בזה: אונקלוס, אבן עזרא ואחרים פירשו שזהו הממון. הרמב"ן כותב אחרת:

ידוע כי ישראל גיבורים ואנשי חיל למלחמה, כי נמשלו לאריות ולזאב יטרף, ומלכי כנען - במלחמה נצחו אותם, על-כן אמר: אם תחשוב כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה, תזכור ה' שהוציא אותך ממצרים, ולא היה לך שם כוח ועוצם יד כלל. (שם)

והנה על-פי מה שכתבנו הרי אין הדברים סותרים כל-כך, שהלא הממון הגיע לבני ישראל כנגזרת מהיותם אנשי חיל ומלחמה.

3. ציינו שהשורש ח.ג.ל מורה גם על רעד הנובע מתחושת כאב. ראינו שהדבר מופיע בעיקר בהקשר לצירי הלידה. על פי זה נוכל להבין את הפסוק:

צור ילדך תשי, ותשכח אל מחוללך. (דברים, פרק ט פסוק יח)

וכן את דברי דוד המלך:

הן בעוון חוללתי, ובחטא יחמתני אמי. (תהלים, פרק נא פסוק ז)

תהליך הלידה מוגדר גם הוא ע"י השורש ח.ג.ל - כאבי הלידה הינם כל כך חזקים ודומיננטיים בהבאת הילד לעולם עד שכל תהליך הלידה נקרא על שמם של הרעדים הנובעים מכאבים אלו. תהליך הלידה הוא ראשית היווצרות חיים אנושיים חדשים בעולם, אך עם הזמן המושג לידה הושאל להיווצרותו של כל דבר, ויצאתו מן הכוח אל הפועל. ראינו, שתהליך הלידה נקרא גם התחוללות. עתה נוכל להבין את משמעות השורש ח.ג.ל בבנין הפעיל, "להחל", כנאמר במקומות רבים בתנ"ך. לדוגמא:

ויחל נח איש האדמה, וייטע כרם. (בראשית, פרק ט פסוק כ)

להחל במעשה כלשהו, היינו להביאו לאוויר העולם ולממש אותו, ממש כאותו ילד הבא לאוויר העולם, ויוצא לחיים חדשים ולמימוש. 'להחל', מקורו בשורש ח.ג.ל שכבר ראינו

לעיל כי קיים קשר בינו לבין השורש ח.י.ל. ניתן לראות, אפוא, קשר ישיר בין החיל והרעד שעוברת האשה בעת הבאת חיים חדשים לעולם לבין הבאתו לעולם ולידתו של כל רעיון במטרה לממשו. עוד נציין כי מכאן אף נוצר בתקופת המשנה השורש ת.ח.ל כבמילה התחיל. - קיימת זיקה בין שורשים בעלי אות כפולה בסוף השורש (נעי"ע) ושורשים עם אות ו' או י' באמצע השורש (נעי"ו) לבין שורשים עם אותיות שורש זהות המתחילים באות ת'. נדגים: נאמר במדבר:

והיה באכלכם מלחם הארץ, תרימו תרומה לה' (פרק טו פסוק יט)

תרומה היא מלשון הרמה (שורש ר.ו.מ), אבל מי שנתן תרומה תרם (שורש ת.ר.מ). גם בעניינו, יש לומר כי המילה התחלה גזורה מהקרבה לשורשי ח.י.ל.ו.ח.ל.ל. 4. עוד בעניין השורש ח.י.ל. במשמעות של רעד מתוך כאב, ניתן לומר כי המילים חולי ומחלה (שורש ח.ל.ה) נגזרו משורש זה של ח.י.ל, שהלוא החוליים הקשים, אכן, רוויים רעד וזיע הם. הקשר בין השורשים ח.ל.ה.ו.ח.י.ל. נפוץ הוא בשפה העברית בשורשים רבים אחרים. לשם הדוגמא נביא את הקשר בין השורשים א.י.ד.ו.א.ד.ה שהם בעלי משמעות זהה - כאשר המים התאיזו (שורש א.י.ד.), זהה הדבר למים שהתאדו (שורש א.ד.ה). שורש זה של ח.ל.ה הוא בעל משמעות נוספת, מלבד זו של החולי - משמעות של תחינה וזעקה. שני פירושים אלו של שורש זה קרובים הם, שהרי החולה הוא הזועק ומתחנן ביתר שאת, ואולי נגזרה משמעות המילה חילוי כזעקה, מזו של החולי (ואולי יש קשר למילים בשפה האנגלית ILL [חולין] ו- HEAL [רפואה]).

נדבך נוסף בעניין המחול מוסיף לנו הרד"ק בפירושו על הפסוק:

השיר יהיה לכם כליל התקדש חג, ושמחת לבב כהולך בחליל לבוא בהר ה'

אל צור ישראל. (ישעיהו, פרק ל פסוק כט)

ומפרש הרד"ק:

...ואמר הולך כי המחול הוא שהולכים רבים איש ביד חבירו סביב סביב

והחליל מכה בתוכם.

צורת ההתנהלות בעת המחול היתה, אפוא, בצורה מעגלית. מעין זה מפרש הרש"ר הירש בשמות, פרק ט"ו, פסוק כ', על הפסוק "ותצאנה כל הנשים אחריה בתופים ובמחולות": מחולות - משורש ח.ל.ל, והוראתו היסודית יצירת מעגל, ומכאן מחול - הריקוד במעגלי. כלומר, הרש"ר הירש מפרש כי המחול נקרא כך בגלל צורת הריקוד, היינו המעגל, שיוצר חלל במרכזו [בשונה ממה שראינו לעיל, על הזיקה שבין המחול והחליל. באמת קצת קשה זיהויו של הרש"ר הירש כי מחול גזור משורש ח.ל.ל, שהרי לא מצינו משקל מקטל, אלא בשורשי נעי"ו].

ראינו לעיל כי יונתן בן עוזיאל תרגם את המילה מחולות-חלילים ל'חינגין'. המילה 'חינגין' קרובה למילה 'חינגה' אשר משמעה חגיגה בשפה הערבית. מסתבר, אפוא, שקיים קשר בין המחול והחגיגה.

אכן, מענין לראות כי כל המקבילות העבריות ל'חינגה' הן לא רק בעלות משמעות של חגיגה בלבד, אלא כל המקבילות קשורות ביניהן במובן של העיגול והסיבוב:

1. המחול עליו דברנו לעיל, הוא בעל משמעות של הקפה וסיבוב.
2. המסיבה שהיא מילה נרדפת לשמחה, שורשה הוא ס.ב.ב, שהוא גם שורש המילה סיבוב.
3. החגיגה אף היא גזורה משורש בעל משמעות מעגלית - ח.ג.ג שורש הקרוב לח.ו.ג (עייני לעיל על קרבת שורשים משתי גזרות אלו) שמשמעו לעשות סיבוב, כנאמר:

יחוגו וינועו כשיכור, וכל חכמתם תתבלע. (תהלים, פרק קז פסוק כז)

ומסביר שם המלבי"ם:

יחוגו - מעניין חוג ומחוגה. יעשו תנועה סביבית, ומחוגה סביב עצמם

כשיכור.

[הסבר הקשר בין שורש ח.ו.ל לבין השורש ח.ו.ג יכול להתברר ע"י חילופי אותיות ע"פ מפתח אי"ק בכ"ר. מפתח זה מופיע בזוהר הקדוש והוא קושר בין האותיות ע"פ הערך המספרי של אחדות-עשרות-מאות. כלומר א' (1) = י' (10) = ק' (100), ב' (2) = כ' (20) = ר' (200), וכן הלאה. לפי זה קיימים חילופי אותיות של ג' (3) ו'ל' (30), ויש קשר בין ח.ו.ג לח.ו.ל].

אגב, קשר נוסף בין שני השורשים הללו ניתן למצוא בישעיהו י"ט, י"ז: "והיתה אדמת יהודה למצרים לחגא, כל אשר יזכיר אותה אליו יפחד...". מסביר הרד"ק מהו חגא: "לחגא - פירוש תנועת הפחד והרעדה, וכן יחוגו וינועו כשיכור", וכבר ראינו לעיל את החיל והרעדה, המבוטאים בשורש ח.ו.ל.

בין אם נלך ע"פ שיטתו של הרש"ר הירש, שהמחול הוא משורש ח.ל.ל והוא מצביע על סיבוב ומעגל, ובין אם נקשור בין שורש ח.ו.ל של המחול לשורש ח.ל.ל, הרי שנוכל לשפוך אור על כמה עניינים, הקשורים לשורש ח.ל.ל והמעגליות:

1. ויחלק לכל העם לכל המון ישראל למאיש ועד אשה, לאיש חלת לחם אחת,

ואשפר אחד, ואשישה אחת... (שמואל ב, פרק ו פסוק יט)

פסוק זה מופיע גם בדברי הימים בשינוי קל:

ויחלק לכל איש... כיכר לחם ואשפר ואשישה. (דברי הימים א, פרק טז פסוק ג)

מפרש הרד"ק על הפסוק בשמואל:

חלת לחם - ובדברי הימים כיכר לחם, והכיכר גדול מהחלה...

כלומר, החלות הן, בעצם, כיכרות לחם, רק שהכיכרות גדולות יותר (כך גם משתמע, שישנה זהות כזו, רש"י על הפסוק בויקרא (פרק כט פסוק כג): "וכיכר לחם אחת - מן החלות"). צורת הכיכר עגולה היא, כפי שאנו מוצאים במקורותינו. לדוג': מדרש שכל טוב:

... כגון עוגות רצפות וגלוסקאות וכיכרות עגולות. (בראשית, פרק מ פסוק יז)

וכן ברש"י בפירושו למסכת סוטה:

עיוגולין - כעין כיכר עגול. (דף יא ע"ב)

לענינו, על-פי הזהות של הרד"ק בין הכיכר העגולה לחלה, הרי שגם החלה היתה עגולה. ובאמת, בפירושים בני זמננו אנו מוצאים בפשטות את הקביעה שהחלה הייתה עגולה. כך מפורש בפירוש 'דעת מקרא' על הפסוק בויקרא:

חלה היא כיכר לחם, ומסתבר שהיא שטוחה ועגולה. (פרק ב פסוק ד)

אגב, גם אבן עזרא, שם, מביא את הדעה שהחלות היו עגולות. ברם, דעה זו אינה מובאת כקביעה חד משמעית, אלא כדעת 'ויש אומרים'. אדרבה אצל אבן עזרא עצמו, בפירוש הקצר, אנו מוצאים 'ויש אומרים' אחר לגמרי:

ויש אומרים כי לחם מצות - עגול, והחלה - מרובעת. (שמות, פרק כט פסוק ב)

השיטה הטוענת שהחלה - עגולה הייתה, יכולה להביא ראיה מהשם חלה הגזור אף הוא מהשורש ח.ל.ל, שכפי שראינו מציין את המעגליות.

2. שגור בלשוננו הביטוי "חוזר חלילה". מקורו של ביטוי זה בתקופת המשנה. לדוגמא:

מי שהיה נשוי שתי נשים, ומכר את שדהו, וכתבה ראשונה ללוקח: "דין ודברים אין לי עמך" - השניה מוציאה מהלוקח, והראשונה מן השניה,

והלוקח מן הראשונה, וחוזר חלילה. (כתובות, פרק י משנה ה)

משמעותו של ביטוי זה הוא, כידוע, שממשיך הדבר וחוזר במחזוריות ומעגליות. ע"פ הדברים שכתבנו ברור כי נגזר ביטוי זה משורש ח.ל.ל ומהקרבה למחול המעגלי. ראוי להזכיר כי אבן עזרא כבר עמד על הדימיון שבין החלה לביטוי חוזר חלילה, וכך הוא כותב:

חלות - עבות, ויש אומרים עגולות, מלשון חלילה בדברי קדמונינו. (ויקרא, פרק ב פסוק ד)

3. גם במקרא אנו מוצאים את המילה חלילה מסי' לא קטן של פעמים. לדוגמא:

חלילה לך מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע, והיה כצדיק כרשע.

חלילה לך השופט כל הארץ לא יעשה משפט! (בראשית, פרק יח פסוק כה)

ויאמר העם אל שאול: 'יהיונתן ימות אשר עשה הישועה הגדולה הזאת בישראל?! חלילה חי ה' אם ייפול משערת ראשו ארצה כי עם אלוהים עשה

היום הזה. (שמואל א, פרק יד פסוק מה)

משמעות המילה חלילה ע"פ פסוקים אלו היא קריאה לאדם להימנע ממעשה כלשהו, ולא לתת לו להתקיים. בלשון אחרת ניתן לומר כי זוהי דרישה מהאדם לחזור בו מכיוון המחשבה והמעשה בו הוא הולך - חוזר אחורה והתחל מההתחלה. הקשר הכפול, אפוא, בין המילה חלילה למחול הוא ברור: כשם שהמחול מבוצע בתנועות סיבוביות ומחזוריות, כך המילה חלילה דורשת במפגיע מהאדם לחזור בו ממחשבתו, ולסוב על עקביו, לראשית דרכו - להתחלה [מכאן גם הקשר הישיר שבין הביטוי 'לחזור בו', במשמעות של להתחרט לבין

החזרה הפיסית והמחזוריות, כי אדם אשר מתחרט, מבצע בעצם במוחו תנועת חזרה לנקודת התחלה מחשבתית).

4. אחד הרעיונות המרכזיים ביהדות הוא הרעיון של התשובה. אנו מתחרטים על חטאינו, מבקשים שאותם חטאים לא ייזכרו לנו, והקב"ה ברוב חסדיו ורחמיו ימחה את פשעינו וחטאתינו. - אין אנו רוצים שתישאר שום השפעה מהחטא עלינו, אלא נשוב ונהיה באותה מדרגה בה היינו קודם החטא. את הכמיהה הזו ניתן למצוא במילה מחילה. מחילה - משורש מ.ח.ל היא גזורה, שורש אשר קרוב לשורש ח.ל.ל.ל. אותנו ציינו כשורש המבטא סיבוב ומחזוריות המביאה אותנו לנקודת הראשית. גם כאן בבקשנו מחילה, אנו רוצים את סיבוב הגלגל, כדי להגיע, כביכול, חזרה אל הנקודה בה היינו לפני החטא. נציין כי הסברנו זה של המילה מחילה קושר בינה לבין מושג התשובה, שהרי גם המילה תשובה משמעותה לחזור אחורה. חזרה אל המצב הגבוה שהיינו בו טרם החטא. עוד נוסיף כי הדבר נכון לא רק לימחילה על חטא, אלא אף למחילה על חוב וכיו"ב. מי שמוחל לחברו על חוב, בעצם מסובב את הגלגל לאותו הזמן שקודם ההלוואה, בו חברו לא היה חב לו דבר, בדיוק כמו לאחר המחילה. אין לתמוה על אשר אמרנו כי שורש מ.ח.ל קרוב הוא לשורש ח.ל.ל.ל. הנה שתי דוגמאות על קשר בין שורש בגזרת הכפולים לבין שורשים המתחילים באות מ':

א. והנשארים בכס, והבאתי מרך בלבבם בארצות אויביהם... (ויקרא, פרק כו פסוק לח)

משמעות המילה מרך היא מלשון חולשה, כדבר שהוא רך וחלש. כלומר השורש ר.כ.כ. שממנו גזורה המילה רך והשורש מ.ר.כ הם בעלי אותה המשמעות של רפיון וחולשה. כך אנו מוצאים גם בדברי חז"ל את השורש מ.ר.כ. במסכת חולין נאמר: "אמר ר' יהושע בן לוי: נתמרך - פסולי" (דף מה ע"ב), ופירוש רש"י שם קושר בצורה מוחלטת בין שני השורשים: המרכה - לשון מורך, שנתרככה ונעשית המוח בתוך הקרום כמים". [ראוי לציין כי רש"י, על הפסוק בויקרא, כותב כי המילה מרך גזורה מהשורש ר.כ.כ והימ' אינה מן השורש אלא מוספית - ייסוד נופל, כדבריו. לדעתו מצטרף גם האבן עזרא שכותב כי המילה מרך אכן גזורה מפעלי הכפל (ר.כ.כ). ברם, הרשב"ם שם משיג על דבריהם ואומר כי הימ' של מורך היא עיקר (כלומר שורש מ.ר.כ), שהרי ההטעמה של המילה 'מורך' היא על הימ'. והאריך מאד בזה ר' שלמה הכהן בעל פירוש 'אבי עזר', שכתב שלדעת הרשב"ם עניינה של המילה מורך היא שבירה ולא התרככות, והביא שגם גדול המדקדקים, ר' יהודה חיוג', נטה לדעת הרשב"ם. ואף על פי כן יש ראייה לדברינו מדברי הרשב"ם כי קיימת קירבה רעיונית בין התרככות לשבירה. ואף אם נאמר כי אין יחס בין שני השורשים, אדרבה, נוכל להוכיח מדעתנו של רש"י מהגמרא בחולין שבתקופת חז"ל כבר נתקבל מ.ר.כ כשורש עצמאי במובן של התרככות - שהרי המילה נתמרך, ודאי משורש מ.ר.כ היא].

ב. ואם ימעט הבית מהיות משה, ולקח הוא ושכנו הקרוב אל ביתו

במכסת נפשות איש לפי אוכלו תכוסו על השה. (שמות, פרק יב פסוק ד)

אבן עזרא מסביר כי משמעות המילה מכסת היא חלק. מילה זו גזורה מן השורש כ.ס.ס, כמו שנאמר: "ה' מנת חלקי וכסיתי" (תהלים, פרק טו פסוק ה). הרשב"ם חולק על זיהוי השורש של מכסת כ.כ.ס.ס. והוא טוען כי שורש המילה הוא מ.כ.ס. לפי דעת הרשב"ם גם המילה מכס, כנאמר: "ויהי המכס לה' מן הצאן..." (במדבר, פרק לא פסוק לו) גזורה משורש זה, והעניין הרי שווה בשני השורשים: הפרשת חלק מהשווי הכולל. בכל אופן, גם אם נאמר שהמילה מכס שבמקרא נתונה היא בספק לגבי שורשה, הרי שבתקופת חז"ל כבר קבל שורש מ.כ.ס. משמעות, כנאמר במדרש תהלים: "אם אינך מוכס כל סחורתך..." (פרק קיח פסוק יח), וכן במסכת בבא קמא: "נטלו המוכסין את חמורו..." (פרק י פסוק ב).

משתי דוגמאות אלו ניתן לראות בוודאות כי בתקופת התלמוד ואילך נוצרים שורשים חדשים ע"י תוספת האות 'מ' כתחילית לשורשים מגזרת הכפולים (ולא רק להם). לכן, אין כל פליאה על הקשר שבין שורש ח.ל.ל לבין שורש מ.ח.ל, שהרי גם שורש זה אין מקורו כלל במקרא אלא בשפת התלמוד.

5. ביום ההוא יושר השיר הזה בארץ יהודה: "עיר עוז לנו, ישועה ישית חומות

וחל" (ישעיה, פרק כו פסוק א)

החל הוא החומה הנמוכה שלפני החומה הגבוהה - כך מפרשים רש"י, ובעקבותיו בעל המצודות. הרד"ק סבור מעט אחרת: "ופירוש חל - החפירה שסביב לחומה". החל מופיע גם בשמואל ב:

ויבואו ויצורו עליו באבלה בית המעכה, וישפכו סוללה אל העיר, ותעמוד

בחל. וכל העם אשר את יואב משחיתים להפיל החומה. (פרק כ פסוק ט)

הרד"ק שם מביא את שתי הדעות שהזכרנו, אך בהביאו את הפירוש שמדובר בחפיר נסמך שם הרד"ק על תרגומו של יונתן בן עוזיאל "ואקפה משריין" - חפירות. לענייננו, אין זה משנה אם החל היה חומה קטנה שלפני החומה או חפיר. אנו רואים כי החל הלך סביב לחומה, והקיף אותה. דבר זה מתאים לאשר אמרנו כי ח.ל.ל. משמעותו הקפה, והרי המילה חל משורש ח.ל.ל. היא (ואולי משמעה מלשון חלל שהרי החפירה יוצרת חלל באדמה. ויש שכתבו ששורש המילה הוא ח.ו.ל).

6. דוגמא נוספת לשימוש בשורש ח.ל.ל לציון צורה מעגלית והיקפית אנו מוצאים בשיר השירים:

מה יפו פעמיך בנעלים בת נדיב, חמוקי ירכיך כמו חלאים מעשה ידי

אמן. (פרק ז פסוק ב)

המילה חלאים היא לשון רבים של חלי. פירוש המילה חלי הוא תכשיט. כך משמע מהפסוק במשלי: "נזם זהב וחלי כתם, מוכיח חכם על אוזן שומעת" (כה, יב). המלבי"ם שם מסביר מהו אותו תכשיט:

נזם, חלי - שניהם קישוטי האוזן. הנזם תולה בנקב שבתנוך האוזן, והחלי

חלול, ועגול, ומקיף את האוזן.

(ויש שכתבו ששורש החלי הוא ח.ל.ה, ואין הדבר משנה כי העניין אחד).

7. נחזור אף אנו לרעיון בו פתחנו. ראינו כי ריקנות האדם מנשמת חייו ורוח האלוקים שבו וריקנות הכוהן מקדושתו מוגדרים ע"י הביטוי חילול. על-פי ההבנה הזו של חילול במשמעות של חזרה וסיבוב, נוכל לשפוך אור על הדברים: האדם נברא מן האדמה, וסופו אף לחזור אל האדמה כנאמר בבראשית:

בזיעת אפיך תאכל לחם, עד שובך אל האדמה, כי ממנה לוקחת, כי עפר אתה

(ואל עפר תשוב) - (פרק ג פסוק יט)

כאשר אדם מת הוא, בעצם, משלים תהליך מחזורי ידוע מראש של שיבה אל האדמה. מכאן מיוחד השם 'חלל' לאדם המשיב את נשמתו לבוראו, שהרי ללא הנשמה האדם חוזר להיות מה שהיה בהתחלה לפני קבלת הנשמה - עפר! הוא משלים, אפוא, במותו את מעגליות חייו המתחילה באדמה ואף מסתיימת שם. קדושתו של הכוהן לא ניטעה בו מאז ומעולם. קדושה זו הועברה לכהנים אחר חטא העגל, כפי שנאמר בבמדבר:

ואני הנה לקחתי את הלויים, מתוך בני ישראל תחת כל בכור פטר רחם מבני

ישראל - והיו לי הלויים - (פרק ג פסוק יב)

ופרש רש"י שם:

...לפי שהייתה העבודה בבכורות, וכשחטאו בעגל נפסלו, והלויים שלא עבדו

עבודת כוכבים נבחרו תחתיהם.

מכאן אנו מבינים מדוע נקרא כוהן המסלק מתוכו את קדושתו חלל. הרי בכך הוא מחזיר את הגלגל אחורה וחוזר למה שהיה בתחילתו, בטרם הועברה אליו קדושתו מהבכורות - להיות איש רגיל ללא קדושה. כוהן החוזר למהותו הראשונית, להתחלתו - ראוי להתכונן בשם חלל, הן מלשון תחילה, והן בשל החזרה חלילה למצבו הקודם.

8. ויוקים ואנשי כזבא, ויואש ושרף אשר בעלו למואב, וישבי לחם, והדברים

עתיקים - (דברי הימים א, פרק ד פסוק כב)

במסכת בבא בתרא מזוהים יואש ושרף כמחלון וכליון הידועים לנו ממגילת רות. בעניין הזהות הזו מובאת מחלוקת אמוראים. דעה אחת אומרת ששם המקורי היה מחלון וכליון, ומה שנאמר בדברי הימים ששם היה יואש ושרף, אינו אלא כינויים בהם נתכנו. הדעה השנייה סוברת כי שם המקורי היה דווקא יואש ושרף, ומחלון וכליון אינם אלא כינויים שלהם. למרות שהגמרא מביאה את סיבות הכינויים לכל צד, אציע אף אני, אליבא דהשיטה השנייה דרש בעניין השמות מחלון וכליון.

בסוף המגילה אנו מוצאים את ההתאמה שבין שני האחים מחלון וכליון לבין כלותיהם. רות הייתה אשת מחלון, כמו שנאמר:

וגם את רות המואביה, אשת מחלון, קניתי לי לאשה... (רות, פרק ד פסוק ה)

וערפה, איפוא, נשואה הייתה לכליון.

מרכז הכובד של המגילה הוא ברצונה העז של רות לנטוש את עמה ולהתגייר, להיהפך לחלק מן העם היהודי, ולהידבק בתורת החיים. בשונה מרות, הרי שעורפה לא דבקה בחמותה ובאמונתה, ושבא אל שדי מואב.

אולי יש בכך להסביר את כינויי בעליהן: מחלון וכליון נתכנו בשמות אלו לא מצד עצמם אלא מצד נשותיהם - עורפה אשר בחרה שלא לדבוק בדרך החיים, והפנתה את עורפה אל נעמי ואלוקיה, בדרך המוות בחרה היא, ועל-כן אשת מוות היא, - אשת כליון וכליה. ברם, רות אשר בחרה לדבוק בה' ובתורת החיים, ולעשות תפנית חדה בחייה, תקרא אשת מחלון, - אשת הסיבוב והתפנית [על-פי הבנתנו בשורש ח.ל.ל].

* * *

אחרי הסבר מפורט זה, ברצוני לחזור אל הפסוק בפרשת העגל המזכיר את המחולות:
ויהי כאשר קרב משה אל המחנה, וירא את העגל ומחולות. ויחר אף משה

וישלך מידי את הלוחות, וישבר אותם תחת ההר. (שמות, פרק לב פסוק יט)

אנו רואים כי הדבר שגרם לתגובתו הקיצונית של משה רבנו היה הראייה של העגל והמחולות. וכאן, אולי, עלינו לשאול: מה חומרה גדולה יש במחולות, שדווקא אותם ציין הכתוב כסיבה לשבירת הלוחות? מדוע לא מוזכרים המזבח והקורבנות שעשו אהרון והעם כעילה לשבירת לוחות האלוקים, הלא על אלה נאמר שגרמו לעם לקום ולצחק (שמות, פרק לב פסוק ח)?

לאור כל אשר הבאתי לעיל, אציע אף אני ביאור לפרשיית חטא העגל, אשר ישפוך אור על שאלה זו ועל הנושא כולו:

לאחר שמשה רבנו בושש לרדת מן ההר, נקהל העם על אהרון בדרישה תקיפה שיעשה לו אלוהים:

וירא העם כי בושש משה לרדת מן ההר, ויקהל העם על אהרון, ויאמרו אליו
קום עשה לנו אלוהים כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים לא ידענו

מה היה לו. (שמות, פרק לב פסוק א)

בפירוש 'דעת מקרא', שם, מובא כי פנייה זו לא הייתה נימוסית כל עיקר. שורש ק.ה.ל קרוב לשורש ק.ו.ל, וקרבה זו מעידה כי התקהלותם של העם הייתה קולנית ומתלהמת. גם הלשון של 'קום עשה לנו אלוהים' יש בה כדי להעיד שפנייה זו הייתה בחזקה.

נוכת הפניה התקיפה הזו של העם כלפי אהרון, ועל-פי המדרש אף שילם חור בחייו בשל אותה תקיפות, אהרון נוקט בטקטיקה שמטרתה היא מחד, כביכול, לקיים את מצוות העם ולזכות באהדתם, ומאידך הוא מנסה להראות ולהכווין את העם כיצד יחזרו בהם מטעותם וחטאם בבקשם אלוהים אחרים. את הטקטיקה הזאת מיישם אהרון ע"י מעשים סימבוליים הקוראים לעם לנטוש את אלוהי המסכה ולשוב אל ה'.

מוטיב מרכזי בהתנהלות הדברים, הן מכיוון העם והן מצידו של אהרון הוא מוטיב המעגל והסיבוב, כפי שנראה מתוך הפסוקים.

נבחן את הדברים מתוך עיון בכתוב:

העם בא בדרישה לאהרון שיעשה לו אלוהים. אהרון פוקד על העם:

פרקו נזמי הזהב אשר באוזני נשיכם, בניכם ובנותיכם והביאו אלי. (שמות, פרק לב)

פסוק ב

דרישתו זו של אהרון נראית, על פניה מוזרה. מדוע מכל שלל התכשיטים אשר עונד העם, מבקש אהרון, דווקא, את הנזמים הקטנים (לעומת צמידים ושרשראות)? אם אהרון החליט שהוא ממלא את רצון העם ועושה לו אלוהים, כלום לא ראוי שאותו אלוהים יהיה עשוי מכמות זהב מכובדת וגדולה?

אלא שבקשת אהרון להוריד את הנזמים הייתה בקשה מכוונת היטב. אין זו הפעם הראשונה בה מורידים אנשים את נזמיהם, ומוסרים אותם למנהיגם בעקבות בקשתו אותם:

ויאמר יעקב אל ביתו ואל כל אשר עימו: 'הסירו את כל אלוהי הנכר אשר

בתוכם, והיטהרו, והחליפו שמלותיכם. (בראשית, פרק לה פסוק ב)

יעקב מבקש, אפוא, את הסרתם של כל אלוהי הנכר, והפריטים הקשורים לעבודה זרה. מעניין לקרוא כיצד מולאה דרישה זו ע"י בית יעקב:

ויתנו אל יעקב את כל אלוהי הנכר אשר בידם, ואת הנזמים אשר באוזניהם,

ויטמון אותם יעקב תחת האלה אשר עם שכם. (שם פסוק ג)

הכתוב מדגיש לנו כי חלק מהותי מהסרת אלוהי הנכר כלל את הנזמים אשר באוזניים! הנזם משמש אצל העמים השונים כאובייקט של עבודה זרה.

בפנייתו של אהרון לעם שיורידו את הנזמים אשר באוזניהם, יש אמירה ודרישה נוקבת שיסירו מתוכם אף את מחשבת העבודה הזרה הנטועה בהם ושרצונם לעשותה, בדומה לעניין הנ"ל בדברי יעקב [אגב, המלבי"ם ראה סיבה אחרת לבחירת הנזמים כחומר גלם לעגל. הוא טען כי כיוון אהרון בדבריו, דווקא, על הסרת הנזמים אשר באוזני העם, לומר שיסירו את התכשיטים מעל אותן אוזניים אשר שמעו בסיני ילא תעשה לך פסל וכל תמונה!].

ניתן להסביר מדוע הנזם משמש לעבודה זרה.

הנזם אשר נמצא כתכשיט על האוזניים הינו שם אחד מתוך כמה שמות לתכשיט האוזן. ראינו כבר שם אחר של תכשיט זה והוא החלי. קשרנו בין שם התכשיט לצורתו העגולה - כזכור חלי משורש ח.ל.ל שמשמעותו סיבוב ועיגול.

אגב, כינוי נוסף לתכשיט זה, המשמש אותנו עד היום הוא היעגילי. ברי שגם שם זה מקורו ושורשו בשורש ע.ג.ל ובמילה עיגול.

על הקשר בין העיגול והסיבוב לבין העבודה זרה שבבניית העגל, ניתן ללמוד מדברי המהר"ל

ביגור אריה' על תחילת פרשת חוקת (במדבר, פרק יט פסוק ב).

תחילה נקדים: אנו רואים כי טהרת מת נעשית ע"י אפר פרה אדומה. מובא במדרש תנחומא כי הצורך בפרה אדומה, דווקא, הוא משום שאותה פרה, מטרה נוספת יש לה מלבד טהרת

הטומאה גרידא, והיא כפרה על חטא העגל. משל לבן שפחה שטינף פלטין של מלך, אמרו תבוא אמו ותקנה הצואה - כך תבוא פרה ותכפר על העגל.

המהר"ל מסביר כי במדרש זה רמוז 'רמז מופלא בחוכמה מאוד', כלשונו, והוא שחטאם של העם היה שהם עשו את העגל כמסובב והתחלה לכל, והוא הרי לא היה התחלה, לכן נצטרכו ישראל כפרה בה הם יראו כי גם לעגל יש סיבה והתחלה, וסיבת העגל היא הפרה, ולכן נצטוו ישראל, דווקא בפרה אדומה, שהיא הניגוד לתפיסתם את העגל כמסובב הכול (לגבי השאלה מדוע מתכפר חטא העגל בעניין של טהרת המת, עיין שם).

עוד מוסיף המהר"ל, כי הביטוי המושלם ביותר של כפרה על חטא העגל, יהיה לא רק בכך שידודו כי גם לו יש סיבה והתחלה בדמות הפרה, אלא שכל המחזוריות של העגל - שהוא מן הפרה בא, והיא נתהוותה מעגל וכו' - כל המחזוריות הזו אינה בעלת מציאות עצמית כלל, אלא היא שבה אל האפר והעפר, שהוא יסוד פשוט, ובטלה היא. ברור הוא שדבר שמציאותו העצמית בטלה, אינו ראוי להיות אלוה, ולכן באקט שריפת הפרה לאפר יש כפרה מושלמת על החטא.

מדברי המהר"ל נמצאנו למדים כי העגל סימל עבור העם החוטאים את ההתחלה - סיבת הסיבות. כבר ראינו כי המושג התחלה גזור במקורו משורש ח.ל.ל (להחל זהה ללהתחיל), וזה גזור ממשמעות סיבוב. גם המינוח סיבת הסיבות גזור משורש ס.ב.ב. נמצאנו למדים כי הבחירה בעגל כצלם נעבד ותחליף לאלוה הייתה מכוונת היטב. שמו רומז היטב על מטרתו להיות העיגול המסובב והיוצר - התחלת הכל.

אם בבניית העגל הייתה אמירה שהוא ההתחלה והוא מסובב הכל, כלום יש הולם יותר לבנייתו מאשר הנזם המכונה "חלי" (אשר גזור מגזרת ח.ל.ל.) במשמעות סיבוב? לכן, כדי לרצות את העם אכן מבקש אהרון את הנזמים, אך בלשון בקשת הנזמים הוא דורש: "פרקו נזמי הזהב אשר באזני נשיכם, בניכם ובנותיכם" - הסירו את אלוהי הנכר אשר בתוכם.

אגב, יש כאן נקודת מבט נוספת על הקשר בין שורש ח.ל.ל להתחלה. עד עתה קשרנו בין הדברים משום שהחיל מאפיין בדרך כלל את צירי הלידה, וגם תחילת דבר היא, בעצם, לידתו. ברם, מהמהר"ל נמצאנו למדים כי כדי שדבר יתחיל ויחל, יש צורך בסיבה לדבר - שגורם כלשהו יסובב אותו, ושורש ח.ל.ל מצביע על עניין הסיבוב.

מעניין לראות שתוצאה הנגרמת מגורם כלשהו מכונה בשפה העברית באופנים שונים, הרומזים לעניין העיגול והסיבוב. את הסיבה הזכרנו עתה. גם העילה נמצאת בקטגוריה זו שעילה משורש ע.ל.ל היא גזורה - שורש הקרוב ביותר לשורש ח.ל.ל (אותיות ע' וחי' גרוניות, מתחלפות תדיר ביניהן). דוגמא נוספת היא השורש ג.ל.ל המציין דבר גלילי ועגול (גם הגלגל הגזור משורש זה טבעו להיות עגול ומתגלגל), והנה כשאנו מציינים דבר שקרה בעטיו של גורם כלשהו, אנו אומרים שהדבר קרה בגללו. בכלל, אנו מוצאים את השורש ג.ל.ל משמש כמילה נרדפת לעבודה זרה - גילולים. אמנם המדרש ורש"י בעקבותיו¹ (פירושו לדברים, פרק כט פסוק טו) פירשו כי

המילה גילולים היא שם גנאי לעבודה זרה אשר מאוסה היא כגלל ורעי שגם הוא עגול, אבל אולי ניתן להסביר כי גם כאן אנו מוצאים את השורש הזה במשמעות של סיבוב ועיגול - אותה מחשבת פיגול שייחסו הגויים לאלילים - הסיבה הראשונה].

בהזכירנו את קשר הנזמים לעבודה זרה, נציין שמקרה עבודה זרה העשויה מנזמים כאן, והנזמים המשמשים לעבודה זרה אצל בית יעקב, אינם המקרים היחידים בתנ"ך הקושרים בין הדברים. בספר שופטים, אנו קוראים על גדעון אשר עושה אפוד אשר מהווה מוקש לכלל ישראל. האפוד עשוי גם כן מנזמים, הנה:

ויאמר אליהם גדעון אשאלה מכם שאלה, ותנו לי איש נזם שללו ... וישליכו שמה איש נזם שללו ... ויעש אותו גדעון לאפוד ויצג אותו בעירו בעפרה. ויזנו כל ישראל אחריו שם, ויהי לגדעון ולביתו למוקש. (פרק ח פסוקים כד-כז)

העם רוצה אלוהים חלופי, ומקבל לבסוף את מבוקשו בפסל בדמות עגל עשוי זהב. צלם זה של העגל היווה מעתה את ייצוג האלוהות:

אלה אלוהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים. (שמות, פרק לב פסוק ז)

הוא עילת העילות והוא סיבת הסיבות, המסובב כל. לא בכדי התוצאה הסופית של אותו פסל וצלם יוצאת בדמות עגל. עגל משורש ע.ג.ל, ובמשמעות של סיבוב - סיבת הסיבות. ויש לתמוה, מדוע אהרון בוחר ליצור פסל בדמות של עגל, והלא אמרנו שעשה רק כלפי חוץ רצון העם, ולמה הוא בוחר ליצור צלם אשר כוונתו ותכלית צורתו היא העתקת כוחות האל אל פסלו? מדוע לא בחר צורה אחרת אשר אינה רומזת אל מחשבת עבודה זרה שכזו? מסביר ר' עובדיה ספורנו כי לא אהרון הוא זה שיצר ובחר את תבנית העגל, וכך הוא פירושו:

ויצא העגל הזה - בלתי פעולת השתדלותי, ולא המתינו שאעשה אני כדבריהם, כי אמנם באומר "ויעשהו עגל מסכה", לא אמר זה על אהרון, אבל רצונו, עשה אותו העושה. (פרק לב פסוק כז)

(ולמרות שכתב כי על אהרון מוסבים המילים של וייקח מידם, ויצר אותו בחרט', כבר פירשו רש"י והרשב"ם שזהו לשון קשירה בסודר - עיין שם). גם אור החיים הקדוש מסייג עד מאוד את חלקו של אהרון בעשיית תבנית ודמות העגל:

כי אהרון לא עשה דבר שיש בו ממש בעניין העגל, הכול נעשה ע"י נותני הזהב - נתנו הזהב ועשו בו מכשפות לצאת העגל שיצא, ולא עשה אהרון אלא לקיחת הזהב ונתינתו באש, ואף זה באונס. (פרק לב פסוק כח)

כן כתב המהר"ל ביגור אריה:

דחלילה שיהיה אהרון עושה עגל, שהרי כל כוונת אהרון לדחות אותם, ואם-כן הא דכתיב "ויעשהו עגל מסכה", לא שעשאו אהרון, אלא מכשפי ערב רב, אך מפני כי ע"י אהרון נעשה, תלה הכתוב באהרון, כאילו עשאו אהרון.

אהרון אינו מעורב, אפוא, בבחירת העגל כצורת הצלם, אלא העם בוחרים בצורה זו כדי לומר שכוחות האל מעתה בעגל זה הם נמצאים. אדרבה, ברגע שאהרון מזהה את העגל, ומבין מהי משמעותו, תגובתו המיידית היא:

וירא אהרון, ויבן מזבח לפניו, ויקרא אהרון ויאמר: "חג לה' מחר". (שם פסוק ה)

גם באקט זה ממשיך אהרון את הקו של עשיית מעשים אשר אינם מהווים התרסה כנגד העם, אך יש בהם בכדי לרמוז ולומר לעם מה היא הדרך אשר ילכו בה.

בהכרזתו של אהרון על חג לה' למחרת היום, ישנה אמירה נוקבת כלפי העם. טעות מרה אתם עושים אם חושבים אתם כי עגל זהב הוא שליט העולם המסובב כל הנמצאים. היכולת הבלעדית של קביעת דברים נתונה בידי ה'!

דברים אלו מובלעים במילות אהרון 'חג לה' מחר!' כבר ראינו כי חג (שורש ח.ג.ג - משמעות שמחה ומסיבה) קשור באופן הדוק אל השורש ח.ו.ג (במשמעות סיבוב) - רצונכם לדעת בידי מי הכוח לסובב דברים? ה'חגי לה'!!!

ברם, גם דברים אלו של אהרון לא נקלטו בלב השומעים. הם משכימים למחרת, מקריבים עולות ושלמים, וממשיכים את חטא העבודה הזרה שלהם, הגלום במילים 'ויקומו לצחק' (כמופיע בדברי רש"י לפסוק: "ותרא שרה את בן הגר המצרית אשר ילדה לאברהם מצחק" (בראשית, פרק כא פסוק ט), ומפרש רש"י: "לשון עבודה זרה כמו שנאמר: 'ויקומו לצחק'..."). באותו הזמן מצטווה משה רבנו מאת הקב"ה לרדת אל העם אשר שחת וסר מן הדרך אשר צווה ה'.

משה אכן יורד אל העם, וכך מתאר הכתוב את התמונה אשר נגלית לעיניו:

ויהי כאשר קרב אל המחנה, וירא את העגל ומחולות, ויחר אף משה, וישלך

מידיו את הלוחות, וישבר אותם תחת ההר. (שמות, פרק לב פסוק יט)

מכל ה'אלה אלוהיך ישראל', מכל ה'ויקומו לצחק', התורה מציינת כי משה רבנו רואה, דווקא, את המחולות. המחולות מביעים בצורה הטובה ביותר את גודל עוון העבודה הזרה בו חטאו בני ישראל. העם המסתובב סביב העגל, מראה כי הנה, הוא המסובב, ואנו המסובבים - עיגול מסביב לעגל. תמונה כזו אינה יכולה שלא לגרום למשה לעשות את אשר עשה 'וישלך מידיו את הלוחות וישבר אותם תחת ההר' - אם יש כאן עבודה זרה, אז אין מקום לתורת ה'!!! בהמשך הפרשה, לאחר שמשה משמיד את העגל, ומוחק את זכרו, אנו קוראים כי הוא נוקט צעד נוסף:

ומשה ייקח את האוהל ונטה לו מחוץ למחנה, הרחק מן המחנה, וקרא לו

אוהל מועד. והיה כל מבקש ה' ייצא אל אוהל מועד אשר מחוץ למחנה. (שמות,

פרק לג פסוק ז)

שלוש פעמים מופיע בפסוק זה מיקומו של האוהל - 'מחוץ למחנה', 'הרחק מן המחנה' ושוב 'מחוץ למחנה'. לאחר שמשה רבנו ראה כי ביטוי העבודה זרה של העם היה ביצירת מעגל סביב האובייקט אותו הם מחשיבים כאלוקים, מבקש הוא להוציא מליבם כי הוא גם-כן מין אלוהות

(הרי הדרישה לאלוהים אחרים הייתה בעקבות "כי זה משה האיש לא ידענו מה היה לו", כלומר אלוהים כתחליף לאלוהים הקודם - משה). הצעד הסימלי אותו נוקט משה לצורך זה הוא עקירת אוהלו אל מחוץ למחנה - אין אני אלוהות, ולכן אני שוכן בתוכם ואתם מקיפים אותי, אלא אדרבה, הרחק מן המחנה אני שוכן.

אגב, מעניין לראות כי לפני צעד זה של משה מצטווים ישראל:

ועתה הורד עדיך מעליך, ואדעה מה אעשה לך. ויתנצלו בני ישראל את עדים

מהר חורב. (שמות, פרק יב פסוקים ה-ז)

מפרש רש"י מהו אותו עדי:

כתרים שניתנו להם בחורב, כשאמרו "נעשה ונשמע".

הכתר גם הוא מצביע על עניין הסיבוב. לכתר פירושו להקיף, כמו שנאמר:

כיתרו את בנימין הרדיפוהו... (שופטים, פרק כ פסוק מג)

ופירש רש"י שם: "כיתרו את בנימין - הקיפו את בנימין ככתר המקיף את הראש".

בני ישראל מקבלים את הכתר הזה אחרי אומרים 'נעשה ונשמע' - באמירה זו הם מקבלים על עצמם את מלכות ה'. כשבראשם מחשבת ה' הוא האלוהים' ראוי לשים על ראשם את הכתר. רומז הכתר המסובב את הראש על קבלת ההבנה והידיעה בדבר מלכות ה' שהוא מסובב הכול - הוא סיבת הסיבות ועילת העילות (כלומר הכתר מקיף את הראש שבו נמצאת תובנה זו). ברם, כאשר ממירים ישראל את סיבת הסיבות בדמות שור אוכל עשב, וודאי שאין הדבר עולה בקנה אחד עם מהות ורעיון הכתר. לכן, מיד מצטווים ישראל: 'הורד עדיך מעליך'.

מעניין לראות כי גם כאשר עמדו ישראל בהר סיני בעת קבלת התורה הם עמדו בצורת מעגל, כפי שנאמר: "והגבלת את העם סביב לאמור..." (שמות, פרק יט פסוק יב). יש בכך שוב רמז כי הקב"ה היורד על הר סיני הוא מסובב הכול, והעם העומד סביב הוא המסובב. כך גם בעתיד, כאשר יהיו לעם המשכן ואוהל מועד, הם יחנו סביב למשכן ה', כנאמר:

איש על דיגלו באותות לבית אבותם, יחנו בני ישראל - מנגד סביב לאוהל

מועד יחנו. (במדבר, פרק ב פסוק ב)

הזכרנו לעיל כי תחילת פרשת חוקת מדברת על היטהרות מטומאת מת ע"י אפר פרה אדומה:

זאת חוקת התורה אשר ציווה ה' לאמור, וייקחו אליך פרה אדומה תמימה

אשר אין בה מום, אשר לא עלה עליה עול. (במדבר, פרק יט פסוק ב)

כאמור, מדרש תנחומא, שם, מסביר את פשר לקיחת הפרה:

משל לבן שפחה שטינף פלטיץ של מלך, אמרו - תבוא אימו ותקנח הצואה,

כך תבוא פרה, ותכפר על העגל.

במבט מדוקדק ניתן לראות כיצד תכונות הפרה, אכן, באות ומוציאות את אותה תפיסה של

עבודה זרה שגרמה ליצירת העגל.

ראשית, הצורך בפרה - הרשי"ר הירש מסביר (בפירושו לויקרא, פרק ט פסוק ב) כי עד גיל שנה ולד הפרה נקרא בשם עגל או עגלה. מגיל שנה הוא כבר נקרא פר או פרה. סיבת המעבר מעגלה לפרה/ה הוא גופני. מגיל שנה ואילך מסוגל בן בקר זה להמליט צאצאים. מכאן, פר ופרה נקראים כך עקב יכולתם לפרות ולרבות.

ראינו, לעיל, בדברי המהר"ל כי הסתירה החזקה ביותר לתפיסת העגל כאלוהים וכסיבת הסיבות, היא אמו, המראה כי גם לעגל יש התחלה. הנה, אנו רואים כי הפרה רומזת לעניין זה לא רק, מעצם קיומה, אלא שמה הוא המציין כי היא זו שפרתה ורבתה ויצרה את העגל.

בהמשך דבריו ציין המהר"ל כי יתר על כך - בעובדה שאנו שורפים את הפרה לכדי אפר ועפר, אנו מראים כי היא מורכבת מיסוד פשוט של עפר, ואין לה כלל קיום עצמי. על עניין זה יעיד הציווי שעל הפרה להיות אדומה, תמימה ובלי מום - שלימה מבחינה גופנית ותמימה באדמומיות. המילה אדומה מופיעה בכתוב חסר - אדמה. רמז בדבר למילה אדמה - יסוד העפר. התמימות של הפרה מעידה כי כל הפרה, באופן שלם ומוחלט, מגיעה היא מיסוד פשוט של עפר, ואין ואף לחלק הקטן ביותר ממנה יסוד מהותי-אלוהי.

(אולי ניתן להוסיף עוד פרט. מגדיר נוסף של הפרה האדומה, הוא שלא עלה עליה עול. באופן אינסטינקטיבי אנו יכולים לקשור בין הביטוי 'עלה עליה עול' לביטוי עילת העילות. כאשר התורה מצווה על האיסור שיעלה על הפרה עול, היא רומזת לנדבך בכפרה על חטא העגל - שנכפר על אותה מחשבה שייחסנו לעגל של עילת העילות, וזאת בהבאת פרה שלא עלה עליה עול - לא עלה עליה שם של עילת העילות.)

המשנה במסכת תענית מציינת חמישה דברים שעל-פי המסורת אירעו ב"ז בתמוז :
 חמישה דברים אירעו את אבותינו בשבעה עשר בתמוז : נשתברו הלוחות,
 ובטל התמיד, והובקעה העיר, ושרף אפוסטמוס את התורה, והעמיד צלם
 בחיכל. (פרק ד משנה ו)
 המהרש"א בחידושי אגדות קושר בין שריפת אפוסטמוס את התורה לאירוע שבירי הלוחות :
 שהוא יום מוכן לפורענות...

מעניין לראות כי קיים קשר ישיר בין כל הדברים שאירעו ביום זה לאשר ארע בחטא העגל, כל זאת ע"פ מה שכתבנו לעיל.

נסביר : שבירת הלוחות, כאמור, דומה היא לשרפת התורה ; בשני מקרים אלו מופיע אקט של ביטול התורה. העמדת הצלם בהיכל זהה הוא לעניין אחר שקרה באותו היום והוא המחולות אשר עשו ישראל מסביב לעגל, כלומר עשיית פסל, דווקא, במקום אשר ממנו תצא תורה. גם ביטול התמיד והבקעת העיר קשורים אל אירועי העבר : חטא העגל היה המרת ה' באל אחר. אם נדבר על-פי מוטיב המעגל, הרי שישראל פגמו בקשר עם ה', ובעדי המבטא זאת, אשר

קיבלו במתן התורה בהר סיני, עת אמרו 'נעשה ונשמע'. הם העדיפו לראות את עצמם מסובבים מכוחו של צלם. תוצאה ישירה מכך הייתה שנצטוו ישראל להוריד את אותו העדי שניתן להם בחורב. דבר זה מקביל לביטולו של התמיד. המצור אשר הקיף וסבב את העיר ירושלים, גרם להפסקת קרבן התמיד (ברטנורא שם), היינו לביטול הקשר היום-יומי עם ה'. כלומר בשני המקרים אנו מוצאים מעגל וסיבוב אשר יוצר פגימה בקשר בין העם לה'.

כך גם לעניין חומות ירושלים. החומות האלו הגנו על העם הנצור בתוך העיר. ברם, המצור אשר העמידו אויבי ישראל על העיר שבר את אותה הגנה, וישראל נותרו חשופים. הוא הדבר אשר קרה כאשר ישראל עבדו את העגל (ואמר הקב"ה למשה: "ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם" (שמות, פרק לב פסוק י)). עד אז ראו ישראל את ה' כמסובב הכול, וכבר ראינו כי זה משמעות הכתר אשר שמו בראשם, אבל אותם מחולות אשר עשו מאוחר יותר סביב העגל שיברו את אותה מעגליות, וגרמו לכך שנצטוו להוריד את הכתרים, ונותרו ישראל חשופים מה'. כלומר ביום זה בא מעגל אחד ופגע במעגל קיים אחר, והזיק לישראל.